

Jezični i nacionalni identiteti u državama nastalim raspadom SFRJ

Schmidichen, Tea

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:903498>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-12-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Tea Schmidichen

**Jezični i nacionalni identiteti u državama
nastalim raspadom SFRJ**

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2018.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za kroatistiku

Tea Schmidichen

Matični broj: 0009061604

Jezični i nacionalni identiteti u državama nastalim
raspadom SFRJ

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost i Engleski jezik i književnost

Mentorica: dr. sc. Lada Badurina

Rijeka, rujan 2018.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova

izradio/la samostalno pod mentorstvom _____.

U radu sam primijenio/la metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristio/la literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući naveo/la u diplomskom radu na uobičajen način citirao/la sam i povezo/la s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student/studentica

Potpis

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Standardizacijski procesi i sociolingvistička situacija na području zemalja SFRJ	4
2.1. Standardizacijski procesi i sociolingvistička situacija u Hrvatskoj	5
2.2. Standardizacijski procesi i sociolingvistička situacija u Srbiji	6
2.3. Standardizacijski procesi i sociolingvistička situacija u Bosni i Hercegovini	8
2.4. Standardizacijski procesi i sociolingvistička situacija u Crnoj Gori	11
3. Jezična politika u Jugoslaviji.....	13
3.1. Novosadski dogovor i Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika	15
3.2. Posljedice Jugoslavije	16
4. Jezik i politika	18
5. Separatizam/unitarizam	19
5.1. Odvajajuća funkcija standardnog jezika (separatizam)	19
5.2. Ujedinjujuća funkcija standardnog jezika (unitarizam).....	22
6. Identitet.....	22
6.1. Nacionalni identitet	23
6.2. Jezični identitet.....	25
6.3. Jezični i nacionalni identitet u kontekstu zemalja bivše SFRJ	26
6.4. Povezanost jezičnog i nacionalnog identiteta	28
7. Policentrični jezici	29
7.1. Hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski kao policentričan jezik.....	32
8. Teze koje govore u prilog ideji policentričnog standardnog jezika	33

8.2. Engleski i njemački policentrični jezici	35
8.3. Ostale ideje	37
9. Zaključak	38
Sažetak	40
Literatura	41
Izvori	44

1. Uvod

Poimanje odnosa jezika i identiteta jedna je od kompliciranijih tema u Hrvatskoj uopće, počevši od polovice 19. stoljeća i standardizacije jezika kakav danas poznajemo. U ovome radu bit će govora o standardizaciji hrvatskoga jezika te o njegovu odnosu prema jezicima susjednih država. Povijesni pregled važan je jer odgovara na ključna pitanja o poimanju nacionalnih identiteta koji su ponajprije stvarani u 19. stoljeću, za vrijeme književnog romantizma i građanskih ideologija. Pritom neće biti samo govora o Hrvatskoj i hrvatskome jeziku već i o njezinom odnosu sa susjedima čiji standardni jezici počivaju na novoštokavskoj osnovici – Bosni i Hercegovini, Srbiji te Crnoj Gori. Shodno tome bit će govora i o sociolingvističkoj situaciji u tim zemljama, koja će biti prikazana dijakronijski te o današnjoj sociolingvističkoj situaciji u odnosu na jezike koji se govore u susjednim državama. U rad nisu uključene preostale dvije zemlje proizašle iz Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Makedonija i Slovenija, ne zbog njihove manje važnosti ili atraktivnosti, već zbog toga što su njihovi (standardni) jezici utemeljeni na drugim jezičnim sustavima.

Prilikom govora o susjednim jezicima – hrvatskom, srpskom, bosanskom/bošnjačkom i crnogorskom – važno je razgraničiti te jezike i valjano ih imenovati te obrazložiti zašto smatramo da su to četiri odvojena jezika, a ne jedan policentričan jezik. Takvo će se definiranje jezika učiniti pomoću relevantne literature (socio)lingvisti koja su postavili kriterije na temelju kojih se jezici mogu razgraničavati. U obzir će se uzeti literatura koja obuhvaća oba stajališta: i ono o policentričnosti hrvatsko-srpskog/srpsko-hrvatskog standardnog jezika te ono koje jezike sagledavala zasebno. Također, u svrhu što boljeg razumijevanja današnje sociolingvističke situacije važno je napraviti i pregled političkih i jezičnopolitičkih praksi i za vrijeme postojanja Jugoslavije, ali i nakon osamostaljenja njezinih sastavnica. Jezični put nakon osamostaljenja posebice je važan jer je ponekad usko vezan uz nacionalne identitete i nacionalne ideje koje

su se ponegdje rodile s idejom o samostalnoj državi, a što je naposljetku svakako utjecalo i na jezik. U kontekstu jezične politike važno je proučiti i unitarističke, odnosno separatističke težnje koje su postojale kod govornika spomenutih jezika, odnosno u društvenoj zajednici, te ih obrazložiti i uvidjeti njihovu važnost za sociolingvističku situaciju na ovim prostorima danas.

U radu će se na više mjesta spominjati termin hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski jezik, a razlog korištenja obaju izraza počiva na jugoslavenskoj praksi i smatranju tih dvaju izraza sinonimima, a ne temeljem za izražavanjem ravnopravnosti i hrvatskog i srpskog književnog jezika, jednako među sobom, ali i u odnosu prema jezicima ostalih jugoslavenskih naroda.¹

Središnji dio ovoga rada obuhvaća razdiobu identiteta na jezični i nacionalni identitet te njihovo međusobno prožimanje i/ili supostojanje. Iščitat će se važnost različitih identiteta koji mogu utjecati na jezični identitet te propitati povezanost nacionalnog i jezičnog identiteta te nacije i jezika. Uz teorijske temelje ta će se teorija nastojati primijeniti na jezicima zemalja (država) koje su ovim radom obuhvaćene: hrvatskom, bosanskom/bošnjačkom, crnogorskom i srpskom jeziku. Sociolingvistički status tih jezika promatrat će se u skladu s određenim kriterijima i time će se pokušati ponuditi rješenje odnosa nacionalnih i jezičnih identiteta te obrazložiti njihovu povezanost, odnosno udaljenost.

Naposljetku će biti govora i o nastojanjima da se navedeni jezici protumače kao ravnopravne sastavnice policentričnoga jezika, odnosno o sociolingvističkoj (ne)mogućnosti njihova postojanja, a s time su usko povezani netom spomenuti jezični i nacionalni identiteti. Pritom će se naglasiti i eventualna održivost koncepta policentričnih jezika, no uz poseban osvrt na sociolingvistička previranja nekad i danas u zemljama u kojima je materinski jezik hrvatski, srpski,

¹ V. Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika (1967.), dostupno na adresi: <http://www.matica.hr/kolo/314/deklaracija-o-nazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika-20681/> (pristupljeno 25. lipnja 2018.)

bosanski/bošnjački ili crnogorski. Također, kako zemlje i jezici proizašli iz SFRJ ne bi bili jedini primjeri policentričnih jezika, navest će se i primjeri drugih jezika zemalja čija je sociolingvistička podloga više ili manje nalik situaciji na ovim prostorima, a pritom će se razmotriti i opravdanost takvih usporedbi.

2. Standardizacijski procesi i sociolingvistička situacija na području zemalja SFRJ

Kao i u mnogim drugim zemljama istočne i jugoistočne Europe, i u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori pitanje nacionalnog identiteta, jezika, nacije općenito, kulture i književnosti postalo je jedno od društveno najvažnijih u 19. stoljeću, za vrijeme književnog romantizma. Velik broj zemalja u tom dijelu Europe, uključujući i navedene države koje su kasnije ujedinjene u Jugoslaviju, bile su pod *tuđinskom* vlasti, što je značilo da su njihovi nacionalni jezici, književnost i kultura bili zatirani u korist jače političke sile. Usporedo s nacionalnim osvješćivanjem jačala je i ideja stvaranja nacionalnih književnih, a potom i standardnih jezika. Takva zadaća stvaranja nacionalne kulture i modernog nacionalnog identiteta zapala je tzv. preporodne pokrete (Bobinac, 2012: 145).

Jezična situacija u Jugoslaviji zapravo je ocrtavala onodobnu društvenu i političku situaciju. Bila je to konfederacija sastavljena od nekoliko nacija u kojoj su mnoge institucije bile unificirane, poput trgovine, vojske i sudstva. Narodima proizašlim iz SFRJ Ustavom je bilo zajamčeno pravo da se koriste svojim jezikom te uzajamna ravnopravnost² tih jezika, koja je postojala samo na papiru. Naime stvarna je situacija bila ponešto drugačija, pogotovo u Makedoniji ili Sloveniji. U tim zemljama makedonski, odnosno slovenski zaista jesu bili službeni jezici, no hrvatsko-srpski, odnosno srpsko-hrvatski jezik imao je prestižan i dominantan položaj te je većina stanovništva bila dvojezična. Hrvatsko-srpski se učio u školama kao obvezni predmet, a centralne ljubljanske vijesti emitirale su se iz studija TV Beograd (Požgaj Hadži, Balažić Bulc i Miheljak, 2013: 41). Prave su promjene trebale nastati 1988. godine potaknute novim Ustavom, koji nikada nije ugledao svjetlo dana zbog političkih previranja u zemlji. Naime tim se Ustavom htjelo još više ograničiti uporabu slovenskog i makedonskog jezika isključivo na

² V. Ustav SFRJ (1974.), dostupno na adresi: [https://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_\(1974.\)](https://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_(1974.)) (pristupljeno: 20. travnja 2018.)

unutardržavnu upotrebu (Požgaj Hadži, Balažić Bulc i Miheljak, 2013: 40) koji bi doprinio apsolutnoj dominaciji hrvatsko-srpskog/srpsko-hrvatskog jezika. Također osamdesetih su se godina već počele osjećati netrpeljivosti između jugoslavenskih naroda te je nastao prijedlog za školstvo, koji doduše nikada nije realiziran. On se, naime, zalagao za ideju tzv. *jugoslavenskog* odgoja (Požgaj Hadži, Balažić Bulc i Miheljak, 2013: 42) koji bi sadržaj o nacionalnoj povijesti, jeziku, identitetu i naciji gotovo u potpunosti izbacio iz kurikuluma, kako bi na njegovo mjesto došao plan i program o povijesti, jeziku i jugoslavenskom identitetu.

2.1. Standardizacijski procesi i sociolingvistička situacija u Hrvatskoj

Za razumijevanje suvremene sociolingvističke situacije u Hrvatskoj važno je poznavati i povijest hrvatskoga jezika. U ovom kratkom pregledu najvažnijih događaja za hrvatski jezik težište će biti na vanjskoj povijesti jezika, odnosno na izvanjezičnim činjenicama vezanim uz povijest književnoga jezika, izdanjima jezičnih djela, djelovanju jezikoslovaca, odnosu vlasti prema jeziku, jezičnoj politici, službenim propisima o jeziku, izboru korpusa, odnosno upotrebi jezika (Tafra i Košutar, 2012: 186-187). Jezikoslovci različito tumače razdoblja u povijesti hrvatskoga jezika te postoji određeno neslaganje u odnosu na standardna i predstandardna razdoblja hrvatskoga jezika, kako ih je još 1978. u zborniku *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu* uspostavio Dalibor Brozović. On je pritom naglasio da se o razvoju hrvatskog jezičnog standarda može govoriti od polovice 18. stoljeća, što je uzrokovalo nesuglasice u poimanju početaka standardnog razdoblja. Pritom jedni smatraju da hrvatski standardni jezik postoji već tri stoljeća (Francić, Hudeček, Mihaljević; Samardžija), dok Brozović u svojim djelima izrijeком navodi da je proces standardizacije zaista počeo u 18. stoljeću, no o hrvatskom se standardu ne može govoriti do polovice 19. stoljeća (Tafra i Košutar, 2012: 188). Do 19. stoljeća u Hrvatskoj su se istovremeno koristila tri jezika, kajkavski, čakavski i štokavski te se za odabir jednoga

zajedničkog jezika morala odabrati osnova. Pristaše ilirskog pokreta, odnosno narodnog preporoda opredijelili su se za većinski jezik, odnosno za štokavsko narječje koje je i danas osnovica hrvatskom standardnom jeziku. Dakako, to je bio tek početak problema koji su se javili pri standardizaciji jezika jer su ubrzo govornici ostalih jezika, sada narječja, spoznali podređenost svoga idioma spram novoštokavštine. Poseban problem stvarala je bogata povijest kajkavskog književnog jezika te ikavsko-ijekavsko štokavsko dvojstvo (Moguš, 2009: 171). Iz tog razloga pojavile su se filološke škole s centrima u Zagrebu, Rijeci i Zadru koje su, svaka na svoj način, pokušavale ustanoviti jezik hrvatske pismenosti, a krajem 19. stoljeća javili su se i hrvatski vukovci – sljedbenici jezične i pravopisne koncepcije Vuka Stefanovića Karadžića. Oni su u svome radu, dakako, pratili slične tendencije koje su se istovremeno događale u susjednoj Srbiji, odnosno zalagali su se za fonološki pravopis umjesto morfonološkoga, štokavski purizam te izjednačavanje narodnoga i književnoga (standardnoga) jezika.

Više riječi o hrvatskome jeziku u 20. stoljeću bit će u narednim poglavljima ovoga rada, ali važno je napomenuti određene događaje koji su obilježili njegov put. Puristički i nacionalistički nastrojena Nezavisna Država Hrvatska pokušala je urediti jezik prema političkim tendencijama svoga doba, što nije bilo motivirano unutarjezičnim razlozima. Jedan od važnijih događaja za položaj hrvatskoga jezika svakako je *Novosadski dogovor*, dokument s deset zaključaka iz 1954. godine koji je predstavio početak ideje policentričnog standardnog jezika u bivšoj Jugoslaviji. Nadalje jednako važnom može se smatrati i *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga jezika* iz 1967. godina, čije je izdavanje pokrenulo niz pitanja o odnosu hrvatskog i srpskog jezika, ali i o samom hrvatskosrpskom/srpskohrvatskom jeziku.

2.2. Standardizacijski procesi i sociolingvistička situacija u Srbiji

Kada se govori o periodima u razvoju srpskoga jezika, ponajprije se misli na periodizacije jezikoslovaca Aleksandra Belića iz 1958. godine i Ivana

Popovića iz 1960. godine. Njihovo se poimanje razvoja srpskoga jezika razlikuje prvenstveno u pogledu kriterija na kojima se periodizacija provodi, no zajednička im je trodjelna razdioba jezika te uzimanje u obzir i izvanjezičnih čimbenika poput osmanlijskih osvajanja i migracija (Tafra i Košutar, 2012: 192). Također, važno je naglasiti da oba autora, potaknuti jezičnopolitičkim strujama svoga doba, jezična razdoblja nazivaju staro-, srednje- i novosrpskohrvatskima, a ne samo srpskima te su u svoje preglede uključili i hrvatska, i srpska narječja.

Prije kraja 19. stoljeća hrvatski i srpski jezik svoj su posljednji dodir imali u zajedničkoj ćirilometodskoj crkvenoslavenskoj baštini (Katičić, 2013: 193). Srbi su se od srednjega vijeka do 18. stoljeća služili srpskocrkvenoslavenskim, a nakon toga su preuzeli ruskocrkvenoslavenski. Taj je jezik preuzet prvenstveno u znak otpora posvemašnjoj katolizaciji te je korišten kao liturgijski jezik jer se pokazao nepraktičnim za svakodnevnu upotrebu. Građanstvo je potom za svoje potrebe stvorilo poseban književni jezik, slavenosrpski, koji se temeljio na vojvođansko-šumadinskom ekavskom novoštokavskom dijalektu s velikim brojem leksičkih jedinica preuzetih iz ruskog ili ruskocrkvenoslavenskog jezika (Katičić, 2013: 193). Takvo je stanje prevladavalo u Srbiji sve do 19. stoljeća i zajedničkog rada slovenskog lingvиста Jerneja Kopitara i Vuka Stefanovića Karadžića. Kopitarevo ime spomenut će se više puta u ovome radu zbog njegove iznimne važnosti za početak standardizacije srpskoga jezika, ali i zbog kovanja složenice srpsko-hrvatski jezik. Naime upravo je Kopitar razvio ideju o dvama jezičnim centrima prema kojima će svi jezici govoreni na prostoru od Slovenije do Srbije gravitirati. Zapadni je centar bio, dakako, slovenski te bi obuhvatio i kajkavski književni jezik u Hrvatskoj. S druge se strane nalazio srpski, odnosno istočni centar koji bi obuhvatio srpski jezik, hrvatske štokavce, ali i čakavce. Jernej Kopitar je, doduše, uspio u reformi srpskog književnog jezika te Karadžiću pomogao pri izdanju njegova *Srpskoga rječnika*, koji je Jakob Grimm prepoznao

kao veliko djelo te, između ostalog, naglasio je da je *srpski* jedini gramatički ispravan naziv koji obuhvaća narode i jezike istog podrijetla (Katičić, 2013: 197).

Sama standardizacija srpskoga jezika odvila se naglo. Ako se uzme u obzir da su Srbi do početka 19. stoljeća govorili isključivo slavenosrpskim jezikom, 1814. godina označila je veliku prekretnicu. Naime te je godine Vuk Karadžić objavio i zbirku narodnih pjesama i gramatiku, *Pismenicu serbskoga jezika, po govoru prostoga naroda*, koja je obilježila početak standardizacije srpskoga jezika, a već 1818. godine izdan je glasoviti *Srpski rječnik* koji je reformirao leksik i djelomično pravopis (Katičić, 2013: 198). Narednih godina izdavale su se narodne pjesme na novome književnom jeziku kojim se on širio narodom, ali Vukovu reformu vladajući nisu dočekali s entuzijazmom. Pedesetak godina trajao je „rat za srpski jezik i pravopis“ kako ga je nazvao Vukov sljedbenik Đuro Daničić, a Karadžićeve i Kopitareve reforme prihvaćene su tek nakon njihove smrti.

2.3. Standardizacijski procesi i sociolingvistička situacija u Bosni i Hercegovini

Na granici dviju kultura, bizantske i rimske, od svojih početaka Bosna i Hercegovina bila je poprište susreta različitih jezičnih i grafijskih tendencija. Bogata tradicija primala je utjecaje s raznih strana, stoga su u Bosni i Hercegovini pronađeni zapisi na različitim pismima i jezicima. Uz spomenike na latinici te pisane latinskim jezikom važno je spomenuti i bogatu književnost na orijentalnim jezicima nastalu u doba Osmanskog Carstva. BiH se kao multietnička država istaknula već u 19. stoljeću za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, no upravo to je doba u kojem se nalaze korijeni nestabilne društvene i jezične situacije ove zemlje. Naime već tada je dolazilo do buna kojima su pravoslavci i muslimani nastojali postići autonomiju u religiji i obrazovanju (Nehring, 2005: 304) spram katolika. Bosanski jezik danas je, uz srpski i hrvatski, jedan od triju službenih u federaciji Bosni i Hercegovini. Da bi se današnja sociolingvistička situacija u toj

zemlji mogla razumjeti, važno je proučiti događaje koji su bili ključni za formiranje bosanskoga, odnosno bošnjačkoga jezika.

Do raspada Jugoslavije narod Bosne i Hercegovine služio se jezicima koji su se različito nazivali te su u vezi s njima postojale brojne kontroverze. Imenovanje ovog jezika smatralo se posebno značajnim problemom još od kraja 19. stoljeća kada ga se nazivalo i hrvatskim, potom i srpskim, srpskohrvatskim, ali i bosanskim, čije su postojanje jezikoslovci poput Aleksandra Belića negirali (Šipka, 2005: 411-414). *Gramatika bosanskog jezika za srednje škole* (1890) učinila je ime *bosanski* službenim u BiH toga doba te je taj naziv ostao u službenoj upotrebi dvadesetak godina, do pojave termina srpsko-hrvatski. *Novosadski dogovor* nakratko je smirio jezičnu situaciju u Bosni i Hercegovini deklarirajući jednaki status hrvatskog i srpskog jezika te latiničnog i ćiriličnog pisma što je odgovaralo višenacionalnoj podlozi BiH. Međutim već je prva stavka *Novosadskog dogovora* nepovoljna za Bosnu i Hercegovinu te njezin narod: „1. Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim“³. Naime u ovom se navodu spominju narodi samo triju država čija je jezična osnovica novoštokavska te pritom nema govora o Bosni i Hercegovini, čiji jezik počiva na istoj osnovici. Nakon sedamdesetih godina 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini došlo je do naglog razvoja na svim područjima, što je utjecalo i na obrazovanje. Jezikoslovci u BiH većinom su se zalagali za očuvanje hrvatsko-srpskog/srpsko-hrvatskog jezika kao zajedničkog standardnog jezika u SFRJ, a etnički raznovrsnoj konfederaciji poput Bosne i Hercegovine takvo poimanje odgovaralo jer je poticalo zajedništvo i ravnopravnost naroda BiH. Drugim riječima, na jezičnu politiku Bosne i Hercegovine toga doba više su utjecaja imali izvanjezični čimbenici. *Bosanskohercegovački standardnojezički izraz* uskoro se pojavio kao zamjena

³ V. Novosadski dogovor (1954), dostupno na adresi <http://ihjj.hr/iz-povijesti/novosadski-dogovor/70/> (pristupljeno: 15. kolovoza 2018.)

izrazima *hrvatskosrpski/srpskohrvatski* radi sprečavanja polarizacije između naroda BiH (Baotić, 2005: 458) s namjerom ujedinjenja bosanskohercegovačkih naroda.

S raspadom SFRJ došlo je i do spomenutog jačanja nacionalizma, što se ogledalo i u jeziku, a taj fenomen nije zaobišao ni Bosnu i Hercegovinu. Ono što su u Hrvatskoj bile purističke težnje te nastojanje da se hrvatski jezik diferencira od srpskog te u Srbiji upotreba ćirilice u svim jezičnim domenama, to je u BiH bilo zahtijevanje Bošnjaka da standardni jezik bude bosanski. Mønnesland u svojoj knjizi citira bosanskog jezikoslovca Senahida Halilovića, autora pravopisa bosanskog jezika (1996. i 2018) koji o bosanskome jeziku kaže:

„Narodno ime *bosanski jezik* kroz povijest je mijenjalo svoju sadržinu: prvotno bijaše imenom svih žitelja zemlje Bosne, da bi se – od kraja 19. vijeka naovamo – svelo, uglavnom, na osnovno ime maternjeg jezika Bosanskih Muslimana, islamiziranog slavenskog stanovništva u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji uopće.“ (Mønnesland, 2005: 483)

Dakle jedan od problema s kojima se susreće bosanski/bošnjački jezik nakon devedesetih je godina postao još više naglašen, a riječ je o samom imenovanju jezika. Naime naziv *bosanski* predmet je brojnih nesuglasica te ga osporavaju gotovo svi srpski lingvisti u korist termina *bošnjački* te dio hrvatskih (Katnić-Bakaršić, 2013:118). U *Povelji o bosanskom jeziku* nastaloj kao odgovor na osporavanja naziva bosanskoga jezika, između ostalog piše i da je bosanski jezik zajednički jezik Bošnjaka i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim te je također navedeno i da taj naziv ne uključuje težnju ka unitarizaciji BiH (Katnić-Bakaršić, 2013: 118).

Povezanost jezičnog i nacionalnog identiteta možda se najbolje vidi na primjeru navedenih triju naroda Bosne i Hercegovine. Naime jezični problem ondje usko je vezan uz narodnost te govornici govore ili hrvatskim, ili srpskim,

ili bosanskim jezikom. Poteškoće koje bi nastale pri usustavljanju jezika BiH i mogućem definiranju jednoga službenog jezika, prvenstveno bi uzrokovale nezadovoljstvo u podijeljenom narodu. Jedan službeni jezik na razini cijele Bosne i Hercegovine vjerojatno bi naišao na otpor jezične zajednice jer bi svakome određeni dio novoga standarda bio *tud* i nametnut. Pritom se ne smiju zaboraviti pripadnici ostalih manjina u BiH koji imaju još više poteškoća s definiranjem svoga jezika jer se ne smatraju ni Bosancima, ni Hrvatima, ni Srbima i stoga ne mogu definirati ni naziv svoga jezika. Mogući *općebosanski jezik* naišao bi na otpor i stoga što bi previše nalikovao unitaristički nastrojenom hrvatsko-srpskom, odnosno srpsko-hrvatskom jeziku (Katnić-Bakaršić, 2013: 117), čiju ostavštinu narod Bosne i Hercegovine još uvijek snažno osjeća.

2.4. Standardizacijski procesi i sociolingvistička situacija u Crnoj Gori

Povijest crnogorskog jezika obilježena je nejasnoćama i napadima, prvenstveno sa srpske strane. Naime za vrijeme SFRJ crnogorska kultura i jezik smatrane su dijelom srpske kulture i srpskoga jezika te crnogorskom narodu nije bio dozvoljen bilo kakav oblik individualnosti. Do najvećeg je otpora došlo nakon sloma režima Slobodana Miloševića 1997. godine, a potom i 2004. godine kada je dotadašnji školski predmet *Srpski jezik* preimenovan u *Maternji jezik* (Lakić, 2013: 136), a pritom je svaki učenik mogao samostalno odabrati koji će mu jezik biti upisan u školski imenik pokraj naziva *Maternji*. Ove su težnje, čiji je cilj bila stvarna ravnopravnost jezika, uzrokovale otpore prvenstveno srpskih i prosrpskih struja u Crnoj Gori.

Nakon raspada Jugoslavije, Crna Gora bila je u specifičnom položaju. Naime i dalje nije bila samostalna država već se našla u SR Jugoslaviji, odnosno u federaciji Srbije i Crne Gore. Jezične promjene koje su tada dočekale crnogorski narod bile su vezane samo uz službeni naziv jezika. Naime do 1992. godine službeni jezik Crne Gore bio je srpsko-hrvatski, nakon čega je preoblikovan u srpski jezik ijekavskog izgovora (Lakić, 2013: 136). Početkom 2000.-ih godina,

SR Jugoslavija preoblikovana je u državu Srbiju i Crnu Goru te je u takvu obliku postojala sve do 2006. i proglašenja neovisnosti Crne Gore. Crnogorci su nastavili putem hrvatsko-srpskog/srpsko-hrvatskog jezika te su njegovali njegov ijekavski izraz, a Ustavom Crne Gore 2007. godine crnogorski jezik proglašen je službenim, nakon niza polemika. Naime u Crnoj Gori nije bilo rasprava o samome nazivu jezika, kao što je to slučaj u Bosni i Hercegovini, već su se rasprave vodile o pitanju je li jezik crnogoraca srpski ili crnogorski, dok se sâm naziv *crnogorski jezik* prvi puta spominje u 19. stoljeću u djelu *Pisma o Crnogorcima* Ljube Nenadovića (Lakić, 2013: 134).

Naposljetku je zanimljivo naglasiti da se na popisu stanovništva u 2003. godini čak 63 % građana Crne Gore izjasnilo da govore srpskim jezikom (Okuka, 2009: 217), što je zanimljivo na sociološkoj, ali i na sociolingvističkoj razini. Naime iako sami sebe nazivaju Crnogorcima, a ne Srbima, više od pola građana odlučilo se za srpski jezik koji su izdvojili kao materinski što je posebno važno za promatranje odnosa jezičnog i nacionalnog identiteta. Za ovakvo izjašnjavanje naroda Crne Gore djelomično je zaslužna dugogodišnja državna zajednica Srbije i Crne Gore, stoga pozitivan ili neutralan stav prema srpskome jeziku 2003. godine nije posve iznenađujuć. Prema istraživanju *Stavovi o jeziku u Sloveniji i Crnoj Gori* Lakića i Kostića iz 2009. godine, postotak govornika crnogorskog jezika popeo se na malo iznad 50 %, dok se druga polovica opredijelila za srpski jezik te je u tom trenutku, netom prije osamostaljenja, razlika između govornika srpskog i crnogorskog jezika iznosila otprilike 1 % u korist crnogorskog jezika (Lakić, 2013: 137). Što se tiče službenih podataka, odnosno popisa stanovništva iz spomenute 2003. godine te iz 2011. godine, podaci pokazuju da je u osam godina broj govornika srpskog jezika pao za više od 20 %, dok je broj govornika crnogorskog jezika porastao za 15 % (Lakić, 2013: 152).

3. Jezična politika u Jugoslaviji

Jezična je politika uvijek zanimljiva u kontekstu sociolingvistike te stoga ne čudi da je velikom broju lingvista upravo ona bila središnje polje interesa. Jezikoslovac Harold F. Schiffman o jezičnoj politici kaže da „nije samo rečenica, dvije u pravnome tekstu, već je to sustav vjerovanja, skup ideja, odluka i stavova o jeziku“ (Czerwiński, 2009: 12), što će se ispostaviti točnim prilikom promišljanja o jugoslavenskoj jezičnoj politici. Kontekst jezičnog razvoja u tzv. *drugoj Jugoslaviji* (1945–1989) važan je jer su se u gotovo pedeset godina suživota različitih naroda i vjera dogodile brojne promjene koje su od velike važnosti za daljnji razvoj jezika proizašlih iz te zajednice. Pod drugom se Jugoslavijom podrazumijevaju dvije tvorevine: Federativna Narodna Republika Jugoslavija – FNRJ (1945) i Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija – SFRJ (1963) kako bi se razlikovale od Kraljevine Jugoslavije, odnosno *prve* Jugoslavije (Pavličević, 2007: 456). Ustav, tada Federativne Narodne Republike Jugoslavije, iz 1946. godine definirao ju je kao „saveznu narodnu državu republikanskog oblika, zajednicu ravnopravnih naroda, koji su na osnovu prava na samoopredjeljenje, uključujući pravo na odcjepljenje, izrazili svoju volju da žive zajedno u federativnoj državi“⁴. FNRJ se tada (kasnije SFRJ) i sve do 1992. godine, sastojala od Narodne Republike Slovenije, Narodne Republike Hrvatske, Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Narodne Republike Srbije, Narodne Republike Crne Gore i Narodne Republike Makedonije, a od 1963. godine pridjev „socijalistička“ zamijenio je „narodna“ u imenima republika.

Pri govorenju o jezičnoj politici važno je napomenuti da se ona može odvijati na dvije razine: makrorazini i mikrorazini. Makrorazina odnosi se na legislativu, odnosno to je jezična politika *de iure*, onakva kakva je Ustavom određena. S druge strane, mikrorazina jezične politike odnosi se na jezično

⁴ V. Ustav FNRJ (1946), dostupno na adresi: http://www.arhivju.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html (pristupljeno: 25. lipnja 2018.)

planiranje i uključuje veći broj sudionika. U nju su uključene i institucije, stručna produkcija (rječnici, savjetnici, gramatike) te stabiliziranje jezične norme komunikacijom (Badurina, 2015: 65). S jačanjem međudržavnih tenzija jačale su i unutarjezične nesuglasice. Svaka država jezičnu politiku vodi na svoj način jer ima drugačije ciljeve (Czerwiński, 2009: 13), a Hrvatska i Srbija svakako su imale potpuno drugačije jezične, ali i državne ciljeve. Potaknuti *Novosadskim dogovorom* i neravnopravnošću na više razina hrvatski jezikoslovci 1967. godine sastavljaju i potpisuju *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga jezika*, koja je trebala obraniti status hrvatskoga jezika u jugoslavenskoj zajednici. Jednakost jezika trebala je biti pravo građana zajamčeno Ustavom: „Organi federacije u službenom općenju pridržavaju se načela ravnopravnosti jezika naroda Jugoslavije“⁵, no to se, u praksi, nikada nije ostvarilo. Između ostalog potpisnici *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga jezika* zalagali su se za upotrebu naziva hrvatski jezik, naspram dotadašnjem hrvatsko-srpskom, odnosno srpsko-hrvatskom jeziku. Argumentirali su svoj zahtjev time da je „neotuđivo pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva vlastitim imenom, bez obzira radi li se o filološkom fenomenu koji u obliku zasebne jezične varijante ili čak u cijelosti pripada i nekom drugom narodu“⁶. Osim toga potpisnici su tražili i „nedvojbenu jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga, makedonskoga“⁷. Ovakav potez hrvatskih jezikoslovaca nije naišao na razumijevanje jugoslavenske, prvenstveno srpske struke i politike iz jasnih razloga. Potpisnici su naime optuženi da se protive domovini, Titu, bratstvu i jedinstvu, a nedugo zatim započeo je i hrvatski otpor *Novosadskom dogovoru* i unitarističkim težnjama, Hrvatsko proljeće.

⁵ V. Član 131 Ustava SFRJ (1963.), dostupno na adresi: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1963.pdf> (pristupljeno: 29. svibnja 2018.)

⁶ V. Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika (1967.), dostupno na adresi: <http://www.matica.hr/kolo/314/deklaracija-o-nazivu-i-položaju-hrvatskog-književnog-jezika-20681/> (pristupljeno 25. lipnja 2018.)

⁷ Ibid.

Sažetim pregledom jezične politike FNRJ, a potom i SFRJ poneka se puristički usmjerena djelatnost određenih jezikoslovaca iz poslijeratnih godina čine razumnijima. Zajednički jezik uveden je na velika vrata u Jugoslaviju, a odmah iz njega se potihom provukla i težnja za dominacijom srpskog jezika nad hrvatskim i prevladavanje istočne varijante spram zapadne.

3.1. Novosadski dogovor i Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika

Prije *Novosadskog dogovora* provedena je anketa kako bi se utvrdio stav jezične zajednice spram unitarističkih ideja o hrvatskom i srpskom jeziku. Zamisao je preuzeta iz 1913. od Jovana Skerlića, srpskog pisca i kritičara, koji je bio zagovornik ideje *obostranog žrtvovanja*. Naime Skerlić je tvrdio da je, za jedinstvo jezika Srba i Hrvata, potrebno žrtvovati ijekavicu s hrvatske strane te ćirilicu s druge. Lingvisti zagovornici teze o jedinstvu hrvatskog i srpskog jezika nerijetko su se oslanjali na ideje iznesene u *Novosadskom dogovoru* 1954. godine. Sudionici sastanka donijeli su deset zaključaka koji se mogu svesti na apsolutno zajedništvo hrvatskog i srpskog jezika. Stoga se u *Novosadskom dogovoru*, čiji su zaključci pisani srpskim jezikom, naglašava važnost ravnopravnosti srpskog i hrvatskog jezika, rječnika i refleksa jata. Također, ističe se nužnost formiranja zajedničkog pravopisa te rječnika i nove terminologije⁸. Matica hrvatska i Matica srpska surađivale su na dvama projektima: tzv. *novosadskom* pravopisu te *Rječniku književnog jezika*, koji, zbog podređenog položaja hrvatskog jezika i neslapanja u koncepciji izrade, ne doživljava izdavanje svoga trećega toma. Potpisnici Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga jezika Novosadski dogovor nazvali su opravdanim, u smislu da deklarira zajedničku lingvističku osnovu srpskog i hrvatskog književnog jezika ne poričući historijsku, kulturno-historijsku, nacionalnu i političku istinu o pravu svakoga naroda na vlastiti jezični

⁸ V. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, dostupno na adresi: <http://ihjj.hr/iz-povijesti/novosadski-dogovor/70/> (pristupljeno 11. lipnja 2018.)

medij nacionalnog i kulturnog života“⁹, no, nažalost, takvi su stavovi postojali samo u teoriji, što je i jedan od razloga sastavljanja i potpisivanja *Deklaracije*.

Nadalje, *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* naišla je na otpor s brojnih strana, no prvenstveno sa srpske strane. Nakon njezine objave, bilo je govora o nacionalističkim stajalištima Hrvata koji su *Deklaracijom* stvorili svojevrstan otpor *Novosadskom dogovoru* i ideji o unitarizmu jugoslavenskih naroda. Smatralo se da je *Deklaracija* antisrpska te da se prisilno želi odvojiti srpski i hrvatski jezik iako su se slične tendencije javljale i u srpskome jeziku. Naime srpski su književnici neposredno nakon objavljivanja *Deklaracije* objavili svoj doprinos srpsko-hrvatskim jezičnim polemikama. Autori *Predloga za razmišljanje* teze su iznesene u *Deklaraciji* smatrali razumnima i reprezentativnima, a hrvatskim su jezikoslovcima izrazili podršku te sami naveli slične zahtjeve za srpski jezik: Ustavom zajamčeno pravo da se svim Hrvatima i Srbima omogući pravo na školovanje na svome jeziku i pismu te nacionalnim programima (Šipka, 2005: 426). S druge strane potpisnici *Deklaracije* u Jugoslaviji su izvrgnuti javnome ruglu, defamaciji i sankcijama, a predlagao se čak i njihov kazneni progon (Kovačec, 2017). Centralna vlast *Deklaraciju* je smatrala nacionalističkim i šovinističkim djelom, čiji je cilj bio podijeliti jugoslavensko društvo i unijeti razdor u bratstvo, jedinstvo i slogu (Mićanović, 2017).

3.2. Posljedice Jugoslavije

Jezični purizam jedna je od najprimjetnijih posljedica raspada SFRJ u kontekstu zbivanja u vezi standardnih jezika. Najviše govora o purističkim djelatnostima bilo je upravo u Hrvatskoj, no purizam nisu izbjegle ni ostale tri države proizašle iz SFRJ. Naime purizam ima dugačku tradiciju u Hrvatskoj te je ovdje oduvijek bio prisutan, no posebno se počeo isticati u vremenima u kojima

⁹ V. Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika (1967.), dostupno na adresi: <http://www.matica.hr/kolo/314/deklaracija-o-nazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika-20681/> (pristupljeno: 25. lipnja 2018.)

je hrvatski jezični, a potom i nacionalni identitet bio ugrožen. Takvim se razdobljem svakako mogu smatrati devedesete godine prošlog stoljeća, koje su uzrokovale pojavu novih težnji u hrvatskome jeziku. Utjecaj jezične politike bio je najprimjetniji na mikrorazini jer su se promjene događale ponajviše na polju leksika i pravopisa. Leksikom se manipuliralo iz različitih centara, no ponajviše političkih jer leksik najlakše prihvaća promjene (Badurina, 2015: 67). S druge strane pravopisna je norma pitanje konvencija i dogovora i time je više sklona uplitanju amatera, a potom i manipulacijama. Uzevši sve navedeno u obzir, ne čudi da su se jezikom u devedesetim godinama prošlog stoljeća počele baviti osobe zanesene nacionalizmom i purizmom koje nisu nužno dolazile iz redova jezikoslovaca. Srbija, s druge strane, nikada nije imala izraženu purističku djelatnost te srpski jezik i danas ne ograničava prisutnost stranih riječi i posuđenica. Međutim u devedesetim je godinama došlo do pojave svojevrsnog purizma nametnutom upotrebom ćirilice u odnosu na latinicu, koja se smatrala *hrvatskom* te je time bila nepoželjna.

Dakle nakon raspada Jugoslavije došlo je do svojevrsnog jezičnog kontraefekta. Dok su se u Jugoslaviji Slovenci, kao manjinski narod, trebali prilagođavati Srbima i/ili Hrvatima te govoriti srpsko-hrvatskim/hrvatsko-srpskim, u devedesetima to više nije bio slučaj. Hrvatsko-srpski izgubio je na prestižu, štoviše bio je nepoželjan u slovenskim društvenim krugovima. Slovenci su se počeli svojim jezikom služiti u različitim domenama te su se trudili izbjeći hrvatsko-srpski jezik koliko god je to bilo moguće. Zanimljivo je da i dvadesetak godina nakon raspada Jugoslavije mnogi Slovenci i dalje imaju negativan stav prema hrvatskome jeziku (17,3 % ispitanika), što se vidi iz ispitivanja koje su 2013. godine proveli Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažić Bulc i Vlado Miheljak, te da u razgovoru sa stanovnicima država bivše Jugoslavije pretežno govore na slovenskom jeziku (39,1 %), a potom na hrvatskom (26,7 %) (Požgaj Hadži,

Balažić Bulc i Miheljak, 2013: 56), a razlog tome vjerojatno je teritorijalna bliskost Hrvatske Sloveniji (Požgaj Hadži, Balažić Bulc i Miheljak, 2013: 58).

U Hrvatskoj se pod svaku cijenu nastojalo distancirati od koncepta srpskohrvatskoga jezika i istaknuti specifičnosti hrvatskoga jezika, a to se uglavnom činilo izravnim otporom prema srpskome jeziku. Pisani su razlikovni rječnici i priručnici čija je nužnost upitna, a jezični je purizam postao prenaplašena pojava. Za negativan stav prema srpskome jeziku bila je zaslužna nadređenost srpskog jezika u odnosu na hrvatski u SFRJ, ali i narušeni međunarodni odnosi u prvoj polovici devedesetih godina 20. stoljeća. Zanimljivo je primijetiti da je napad na državu, njezin narod i njezinu imovinu, rezultirao i jezičnim otporom, što svjedoči o povezanosti jezika i identiteta, odnosno jezičnog i nacionalnog identiteta.

4. Jezik i politika

Malo gdje na svijetu vodi se toliko polemika o jeziku, njegovu statusu i njegovu odnosu s drugim, susjednim jezicima kao na području zemalja bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora i Makedonija suvremene su države proizašle iz nekadašnje konfederacije, a osim nastanka novih šest država, postavilo se pitanje i njihovih službenih jezika. Situacija u Sloveniji i Makedoniji prilično je jasna u odnosu na druge države bivše SFRJ te je ondje rjeđe bilo polemika o službenom i standardnom jeziku. Međutim situacija u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori nažalost nije jednako jednostavna. U ovim se državama još od Novosadskog dogovora 1954. godine spominje izraz *hrvatsko-srpski*, odnosno *srpsko-hrvatski* jezik, a kasnije se javljaju i pojmovi poput *policentričnog* jezika. Policentrični jezik Glück definira kao „jezik s nekoliko nacionalnih standardnih varijanata, koje se doduše u pojedinim točkama međusobno razlikuju, ali ne toliko jako da bi mogle konstituirati zasebne jezike“ (Kordić, 2010: 77). Jezikoslovka Snježana Kordić jedna je od najglasnijih

zagovornica ideje o policentričnom standardnom jeziku na području bivše SFRJ te ga pritom uspoređuje s varijantama engleskog ili njemačkog jezika.

Iako bi jezična pitanja trebala biti depolitizirana i lišena intervencija vladajućih, to u Hrvatskoj, kao ni u mnogim drugim zemljama, nije bio slučaj. Tako je u Hrvatskoj bilo još i u 19. stoljeću, što je donekle bilo i razumljivo s obzirom na tadašnju sociolingvističku i političku situaciju. Političke mikrointervencije značile su mnogo za posljedičnu suverenost hrvatskoga jezika, no valja uzeti u obzir specifične okolnosti 19. stoljeća u Hrvatskoj. Nažalost, mnogo puta se u povijesti dogodilo da su se jezikom najmanje bavili lingvisti, a najviše političari lišeni ikakvih jezikoslovnih znanja. Primjer toga je jezična politika NDH, koja je bila ne samo izrazito preskriptivna, već i direktivna jer je bila regulirana državnim uredbama i zakonima.

5. Separatizam/unitarizam

Jezična je politika skup postupaka pomoću kojih institucije, grupe ili pojedinci u jednome društvu neposredno utječu na jezik, upotrebu jezika i jezičnu situaciju u jednom segmentu društva, cijelome društvu ili u više sinkronih društava (Samardžija, 1993: 83). Jezična politika može biti separatistička ili unitaristička, odnosno standardni jezik može imati odvajajuću ili ujedinjujuću funkciju, no obje krajnosti nisu rješenje za život u višenacionalnoj državi.

5.1. Odvajajuća funkcija standardnog jezika (separatizam)

Jezični separatizam dovodi do izraženije purističke djelatnosti što naposljetku pridonosi jezičnim rješenjima koja nemaju temelj u jezičnoj stvarnosti i/ili lingvistici. No govoreći o jezičnom separatizmu, valja spomenuti dva razdoblja u Hrvatskoj važna za razvoj jezika: razdoblje Nezavisne Države Hrvatske (1941–1945) te razdoblje nakon Domovinskog rata (1995–1999). Naime u tim razdobljima došlo je do izrazitog otpora prema sprskom jeziku i potencijalnim srbizmima u jeziku. Jezično propisivanje u NDH kretalo se u dva smjera: prvi je cilj vlasti bio smanjiti broj posuđenica u hrvatskome jeziku, a drugi

je cilj bio rasteretiti jezik od utjecaja srpskog jezika (Turk, 1997: 74). Jedan od najvažnijih jezikoslovnih koraka NDH svakako je bilo osnivanje Hrvatskog državnog ureda za jezik (HDUJ), koji je bio zadužen za čistoću hrvatskog jezika. Purizam se u to doba održavao na nekoliko razina od kojih je važno naglasiti obvezan pregled i odobrenje HDUJ-a za sve knjige (beletristike i stručne literature), procjenjivanje i ocjenjivanje naziva društava i zanimanja te tumačenje filmova i reklama.¹⁰ Slične su odredbe imali i Nijemci i Talijani za vrijeme fašističkog i nacionalističkog režima, što mnogo govori o takvim jezikoslovnim težnjama. Jezični je purizam za vrijeme NDH najviše dobio na snazi, a puristi su svoja nastojanja opravdavali *nečistoćom* hrvatskog jezika, za koju su krivili ponajprije Srbe. Uništavanje kulture, povijesti, književnosti i jezika pripisalo se Srbima koji su hrvatskom identitetu i čistoći jezika prijetili upravo svojim *barbarizmima*, odnosno srbizmima. Vjerojatno jedan od najpoznatijih relikata purističke jezične politike iz četrdesetih godina prošlog stoljeća hrvatsko je vojno nazivlje, koje se rekonstruiralo prema starim i tradicionalnim hrvatskim riječima od kojih neke datiraju još iz doba *Dictionariuma* Fausta Vrančića iz 1599. godine (Vonić i Vujić, 2010: 49). Osim jezičnog savjetovanja, odnosno propisivanja jezične upotrebe, vlast u doba NDH kriminalizirala je pisanje ćirilicom te je za taj prijestup bila predviđena novčana i/ili zatvorska kazna u trajanju od trideset dana (Samardžija, 1993: 130).

Purističke su tendencije u devedesetim godinama prošlog stoljeća počele nalikovati na već viđenu jezičnopolitičku situaciju u NDH, što je bila neposredna posljedica raspada Jugoslavije i Domovinskog rata. Netom poslije formiranja Republike Hrvatske izdan je *Naputak o postupku prema knjižničkoj građi u školskim i dječjim knjižnicama* prema kojem su ponovnom pregledu i posljedičnoj cenzuri podlijevale knjige srpskih autora ili izdavača (Kordić, 2010: 16). Tih su

¹⁰ V. Zakonska odredba o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za jezik (1942.), dostupno na adresi: https://hr.metapedia.org/wiki/Zakonska_odredba_o_osnivanju_Hrvatskog_drzavnog_ureda_za_jezik (pristupljeno: 6. svibnja 2018.)

godina rast popularnosti zabilježili i jezični savjetnici koji su propisivali poželjno izražavanje, uklanjali stvarne i nestvarne *prijetnje* hrvatskome jeziku te iz jezika uklanjali sve ono što možda nije bilo nehrvatsko, ali je bilo srpsko. Antisrpske težnje u jeziku izravno su povezane s Domovinskim ratom te jačanjem protusrpskog mentaliteta, a napose i nacionalizma. Prema lingvistu Georgeu Thomasu, koji je velik dio svoga rada posvetio istraživanju lingvističkog purizma, tanka je granica između jezičnog purizma i nacionalizma (Kordić, 2010: 17). Stoga ne čudi da je jezični purizam svoj uzlet doživio u vremenu naglašenih nacionalističkih težnji. Devedesete su obilježene i velikim brojem novotvorenica, koje se danas popularno nazivaju *tudmanizmima*, zbog njihove popularnosti za vrijeme mandata prvoga predsjednika Republike Hrvatske Franje Tuđmana. Uživajući veliku popularnost u narodu, među govornicima, Tuđman i članovi njegove stranke, naglašavali su važnost *hrvatskih* riječi i čišćenja jezika od navodnih srbizama. Nažalost takva praksa nije ostala samo u političkoj domeni, već su se *srbizmima* bavili i neki jezikoslovci, što je dovelo da nastanka većeg broja razlikovnih priručnika i rječnika. Primjeri tzv. *tudmanizama* mogu se pronaći u svim sferama života i jezika te se, u tom smislu, propisivala ili sugerirala upotreba riječi koje su zvučale *više hrvatski*, sintagme *domaći uradak*, umjesto *domaća zadaća* te izbjegavanje sufiksa *-ka* za ženska zanimanja, a jezični purizam devedesetih je išao toliko daleko da se nepoželjnim i, štoviše, srpskima smatrao velik broj internacionalizama, poput *avion* i *aerodrom* (Kordić, 2010: 37). Spomenuti sufiks *-ka* za ženska zanimanja smatran je srbizmom te se u izbjegavanju tog sufiksa išlo toliko daleko da je nerijetko dolazilo do hiperkorektnosti. Naime osim riječi *doktorica*, čiji je hrvatski ekvivalent *doktorica*, u devedesetim je godinama došlo do apsolutnog izbjegavanja sufiksa *-ka* čak i kada je bio potreban i kada nije označavao srbizam (*kondukterka* – *kondukterica*), a kako bi se hrvatski u još većoj mjeri odvojio od srpskoga, izdan je i velikih broj razlikovnih hrvatsko-srpskih rječnika i drugih priručnika.

5.2. Ujedinjujuća funkcija standardnog jezika (unitarizam)

Ideja zajedničkog jezika Hrvata i Srba potječe još iz 19. stoljeća, i to od slovenskog lingvista Jerneja Kopitara, koji je 1822. godine spomenuo zajednički „srpski, hrvatski ili ilirski jezik“, a 1836. godine eksplicitno za taj isti zajednički jezik navodi izraz „srpskohrvatski“ i „hrvatskosrpski“ (Langston i Peti-Stantić, 2014: 7). Važno je spomenuti i gramatiku Pere Budmanija izdanu u drugoj polovici 19. stoljeća naziva *Grammatica della lingua serbo-croata* kojoj se pripisuje prva upotreba složenice srpsko-hrvatski „za ime nekog jezika unatoč činjenici da taj dvoimeni jezik nije nikomu bio materinski jezik“ (Moguš, 2009: 183).

Zajednički jezik u Jugoslaviji smatran je osobito važnim zbog stvaranja jugoslavenskog identiteta, što govori u prilog tezi o povezanosti nacionalnog i jezičnog identiteta. Nažalost upravo je jezični unitarizam sužavao područje upotrebe hrvatskog standardnog jezika (Turk, 1997: 73). Zanimljivo je primijetiti da su upravo unitarističke težnje, odnosno težnje prema jedinstvu jezika, a potom i naroda Jugoslavije naposljetku doprinijele raspadu takve konfederacije zbog osjećaja nametnutosti jedne varijante (istočne, srpske) na štetu druge (zapadne, hrvatske).

6. Identitet

Veliki rječnik hrvatskoga jezika Vladimira Anića identitet definira kao „odnos po kojemu je u različitim okolnostima nešto jednako samo sebi, istovjetno samim sobom; odnos koji svaki objekt susreće isključivo sa samim sobom“ te kao „ukupnost činjenica koje služe da se jedna osoba razlikuje od bilo koje druge“ (Anić, 2009: 425). Dakle, pitanje identiteta pitanje je i sociolingvistike jer se povezuje s jezikom i odnosom jezičnih i nacionalnih identiteta. Uzevši u obzir samo identitet kao sociološki pojam, on se uvelike razlikuje od shvaćanja identiteta koje proizlazi iz psihologije. Identitet nije svojstven samo jednoj osobi, nije samo „ja“, već se stvara u odnosima s drugima (Sekulić, 2010: 25).

Identitet je stoga iznimno važan u kontekstu razmatranja teze o srpsko-hrvatskom/hrvatsko-srpskom jeziku kao jednom policentričnom standardnom jeziku. Naime iako je lingvistički i genetski nesumnjivo riječ o jednome jeziku, pri obrazlaganju ove teme važno je u obzir uzeti i identitet govornika, jezični i nacionalni. Shodno tome različiti materinski idiomi Hrvata pripadaju hrvatskom jeziku zato što njegovi govornici smatraju da je to tako (Škiljan, 2002: 14) iz čega proizlazi ranije spomenuta teza da svaki narod ima pravo na imenovanje vlastitoga jezika. Kada se govori o identitetu, važno je također spomenuti i činjenicu da se o njemu najviše govori kada je ugrožen. Dakle u Hrvatskoj su u više navrata pod napadom bili ne sami individualni identiteti građana Hrvatske, već i njihov kolektivni identitet, što je najviše došlo do izražaja u godinama za vrijeme i nakon trajanja rata devedesetih godina 20. stoljeća. Stoga pojava velikog broja jezičnih savjetnika, priručnika i hrvatsko-srpskih razlikovnih rječnika ne čudi jer je inzistiranje na izuzetnosti obilježja veće što je identitet ugroženiji (Škiljan, 2002: 224).

6.1. Nacionalni identitet

Da bi se došlo do pojma nacionalnog identiteta, treba se popeti na višu stepenicu te razumjeti koncept kolektivnog identiteta. Biti dio zajednice znači imati kolektivni identitet, stoga je Hrvat onaj tko je dio zajednice Hrvata. No pitanje je što tu zajednicu čini hrvatskom i zašto je toliko važna? Sekulić naglašava da kolektivni identiteti mogu ići u dva smjera: ili su konstruirani i performativni, ili su biološki i dani. Na konkretnom hrvatskome primjeru to bi značilo da je osoba Hrvat zato što se rodila u Hrvatskoj, roditelji su mu Hrvati, ima hrvatsku povijest i sl. Međutim nakon raspada Jugoslavije došlo je do svojevrsnog prevrata u shvaćanju identiteta te hrvatski nacionalni identitet više ne znači biti samo rođen u Hrvatskoj i imati roditelje Hrvate, već znači i nešto mnogo više. Primarno, to je skup vrijednosti, ideja i radnji usmjerenih prema stvaranju razlika između Hrvata i drugih nacija, no u našem se slučaju to ponajprije odnosi

na produbljivanje jaza između Hrvata i Srba. Dakle može se reći da nacionalni identitet proizlazi iz osjećaja etničkog identiteta čiji su osnovni pokazatelji jezik, kulturno naslijeđe, tradicija i sl., a u sebi može sadržavati i subjektivne ideje kao što je osjećaj pripadnosti (Ockzowa, 2010: 353). Najbolje se to vidjelo u tendencijama pojedinih hrvatskih lingvista u devedesetim godinama prošloga stoljeća da se iz jezika odstrani sve ono što nije *hrvatsko*. Nakon toliko zajedničkih godina u SFRJ i nametanog približavanja dvaju jezika, devedesetih se pod svaku cijenu htjelo odmaknuti od nesretnog termina *srbizama*, a velik problem predstavljalo je i samo utvrđivanje što je to zapravo *srbizam*. Najednom ih se viđalo posvuda te su, nakon završetka rata, bili smatrani jednom od najvećih prijetnji hrvatskome jezičnom, ali i nacionalnom identitetu te je upravo iz takvih ideja vidljivo koliko su zaista jezik i nacionalni identitet povezani.

Hrvatski se nacionalni identitet, dakako, nije izgradio u jednome danu. Na formiranje tog identiteta utjecao je niz događaja u višestoljetnoj hrvatskoj povijesti koji su obilježili kolektivnu svijest naroda. Počevši od narodnog preporoda u 19. stoljeću, koji je postavio temelje nacionalnog, ali i jezičnog identiteta, Hrvatska i njezin narod prošli su kroz brojne važne promjene. Dovoljno je spomenuti rascijepljenost države te život u raznim zajednicama, od kojih valja naglasiti život u dvjema Jugoslavijama, koji je možda čak i najviše obilježio razvoj hrvatskog nacionalnog identiteta. Velik su utjecaj ostavila i dva svjetska rata, a, u kontekstu vojne povijesti, najvažniji događaj svakako je Domovinski rat s početka devedesetih godina prošlog stoljeća, koji je definirao desetljeća koja su uslijedila. Nakon oporavka od Domovinskog rata Hrvatska je izrazila potrebu za sudjelovanjem u još jednoj zajednici, a ovaj put riječ je bila o Europskoj Uniji. I taj je pothvat svakako utjecao na građane i njihovo poimanje nacionalnosti, pripadnosti i identiteta, ponajviše zbog svojevrsno nadređenog europskog identiteta koji je utjecao na Hrvate. No potencijalno najveći utjecaj na razvoj hrvatskog nacionalnog i jezičnog identiteta imao je izraz *hrvatsko-srpski jezik*.

Ideja koja se nalazi iza toga izraza začeta je još na Bečkom književnom dogovoru 1850. godine, no nije uvrštena u službenu upotrebu sve do 1954. godine i Novosadskog dogovora kojim je definiran novi naziv, uvjetno rečeno, *jezika*.

6.2. Jezični identitet

U odnosu na nacionalni identitet koncept jezičnog identiteta izrazito je kompleksan. U današnje vrijeme, kada granice država ne određuju i granice jezika, u dobu u kojem su migracijama otvorene gotovo sve granice veoma je teško odrediti granice jezika. Treba li se pri određenju jezičnoga identiteta voditi nacionalnim ili geografskim granicama? Uzevši u obzir danas sveprisutne migrante, postavlja se pitanje – je li jezik izbjeglica manje njihov jer su otišli iz svoje domovine ili su, možda, nakon godina rada i života u inozemstvu ostvarili pravo na državljanstvo druge zemlje?

Pitanje jezika u višenacionalnim državama uvijek je osjetljivo, a jezična pitanja u Hrvatskoj počela su se postavljati nakon ulaska u nacionalnu zajednicu sa Slovenijom, Bosnom i Hercegovinom, Srbijom i Makedonijom. Jezik kao posrednik između kulture i naroda u Jugoslaviji najednom je počeo gubiti svoj smisao. Naime umjesto komunikacijske uloge, uloga je hrvatskog standardog jezika, nakon godina stapanja sa srpskim, postala odvajajuća (Badurina, 2015: 70). Drugim riječima, nakon desetljeća ujedinjujuće funkcije standardnog jezika u SFRJ, hrvatski jezik je došao do razine u kojoj se pokazala potreba za postizanjem što većih razlika između njega i ponajprije srpskog jezika. Određivanje i razgraničavanje jezičnog identiteta pitanje je na koje nema jednoznačnog odgovora, ali se u obzir uzimaju određeni kriteriji koji mogu olakšati razumijevanje jezičnog identiteta. Te su kriterije navodili jezikoslovci poput Ranka Bugarskog i Radoslava Katičića te su iznijeli podjelu jezičnog identiteta na tri vida: tipološki (opisni, strukturni), genetski (rodoslovni) i sociolingvistički (vrijednosni) (Mićanović, 2004: 96). Tipološko određivanje jezičnog identiteta odnosi se na svojstva jezika koji se govori te prethodi genetskoj

klasifikaciji, koja definira podrijetlo jezika i njegovu vezu s ostalim jezicima. Sociolingvistički kriterij odnosi se na stav koji govornici određenoga jezika imaju prema njemu, prilikom čega velik utjecaj na formiranje stava imaju i nacionalni, politički i vjerski identiteti koji okružuju govornike (Mićanović, 2004: 96). Slični se kriteriji uzimaju u obzir i prilikom određivanja policentričnih jezika, o čemu će biti više riječi u nastavku rada. Nadalje, kada su ova tri kriterija podudarna, može se govoriti o jedinstvenom identitetu, dok u situacijama nepodudarnosti dijela kriterija ili, čak, svih kriterija, dolazi do disipacije identiteta i svojevrsne krize. U vezi s time Bugarski navodi kako je moguće da se lingvistički veoma udaljeni varijeteti mogu smatrati jednim jezikom pod okriljem jednog jezičnog identiteta, ukoliko dođe do podudarnosti triju navedenih kriterija. S druge strane također je moguće da se lingvistički bliski varijeteti smatraju odvojenim jezicima upravo zbog nepodudarnosti kriterija jezičnog identiteta (Mićanović, 2004: 97). Shodno tome može se reći da su na području zemalja bivše SFRJ vladali nepovoljni odnosi između vidova jezičnog identiteta. Naime umjetno stvorena državna zajednica (konfederacija) te umjetno stvoreni zajednički jezik uzrokovali su probleme na području poimanja identiteta, uz intoleranciju komunističkog režima na jedinstvenost i samosvojnost hrvatskog jezika, koja je doprinijela kasnijoj nestabilnosti na jezičnome planu.

6.3. Jezični i nacionalni identitet u kontekstu zemalja bivše SFRJ

Kao što je navedeno u prijašnjem poglavlju, jezični identitet određuje se trima vidovima: genetskim (rodoslovnim), tipološkim (opisnim, strukturnim) i sociolingvističkim. Što se tiče hrvatskog, bosanskog/bošnjačkog, srpskog i crnogorskog jezika izvjesno je da je genetski nesumnjivo riječ o istim jezicima. Osim razvoja i standardizacije jezika od kojih neke traju već stoljećima, jasno je i da su ova četiri jezika imala odvojene nacionalne književnosti, što je od posebne važnosti za potvrđivanje sociolingvističkog aspekta jezičnog identiteta. Dovoljno je spomenuti samo hrvatske autore koji su djelovali u romantizmu poput Petra

Preradovića, Stanka Vraza te Ivana Mažuranića, a koji su pisali domoljubna, odnosno rodoljubna djela. U Srbiji je, dakako, djelovao Vuk Karadžić, koji je skupljao narodnu književnost, zapisivao je, a aktivno se bavio i politikom i jezikom. Uz njega je važno spomenuti i Branka Radičevića, koji je bio jedan od najvjernijih Vukovih sljedbenika, uz Đuru Daničića, a svoje je djelo, *Pesme*, iz 1847. godine pisao upravo u skladu s načelima Karadžićeve jezične reforme (Bobinac, 2012: 152). Slična je situacija otprilike u isto vrijeme postojala i u Crnoj Gori s književnikom i političarem Petrom II. Petrovićem Njegošem. Naime Njegoš je zaneseno skupljao i zapisivao narodne pjesme te dizao moral narodu u ratu za vrijeme osmanlijskih osvajanja. Njegoš je također bio pristaša Vuka Karadžića te je svoj *Gorski vijenac* (1847.) također pisao u skladu sa srpskom jezičnom reformom. Njegoševa je situacija specifična jer su njegova djela ugrađena u srpsku književnu tradiciju, a istovremeno su pružila duhovnu osnovu za formiranje crnogorske državnosti, a potom i nacionalnog identiteta (Bobinac, 2012: 153). S druge strane, bošnjaci su do polovice 19. stoljeća pisali orijentalnim jezicima, a katkad i arapskim pismom, a do promjene je došlo za austrougarske vladavine. Tek krajem 19. stoljeća počela se razvijati književnost na slavenskom jeziku, no i dalje pod velikim utjecajem turske kulture i tradicije. Naravno, važno je navesti da se svaki od navedenih književnika zalagao za drugačije ideje, što je upravo jedan od velikih pokazatelja različitih stanja nacionalnih identiteta već u tome dobu. Nesumnjivo je stoga da i sociolingvistički kriterij za određivanje jezičnog identiteta počiva na povijesti književnosti i naroda te da je to jedan od važnih, ako ne i najvažniji kriterij za određenje različitih jezičnih identiteta koji supostoje na ovim prostorima. Ideja o različitim temeljima jezika svakako je jedna od osnova teze o postojanju ne jednog, već četiriju standardnih jezika u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori.

Hrvatski nacionalni, a potom i jezični identitet u više su navrata smatrani ugroženima, još od 19. stoljeća, što je kulminiralo potpisivanjem *Novosadskog*

dogovora. Počevši s 19. stoljećem i slovnom reformom Ljudevita Gaja, hrvatski su jezikoslovci počeli izdašnije raditi na hrvatskome jeziku. Naime govor i pismo dva su vida realizacije jezika te su njime određeni, odnosno stvoreni su za određeni jezik (Moguš, 2009: 155). S obzirom na prevladavajuću, građansku ideologiju brzo se razvila i proširila svijest o nacionalnom identitetu. Naime već su polovicom 19. stoljeća Hrvati shvatili da, ako se jezik povezuje s narodom, onda je borba za taj jezik, odnosno njegov grafijski sustav, borba za opstojnost naroda i narodno jedinstvo (Moguš, 2009: 155). Kasnija ideja jugoslavenskog zajedništva iza koje stoji jedan zajednički jezik također je proizašla iz 19. stoljeća, odnosno od Ljudevita Gaja 1830-ih godina i naziva *Iliri* te je taj naziv podrazumijevao pripadnike južnoslavenskih naroda. U devedesetim godinama prošlog stoljeća činilo se kao da se hrvatski jezični i nacionalni identitet može ostvariti jedino prisilnim čišćenjem jezika najviše na leksikološkoj razini, ali također i na fonološkoj, morfološkoj te pravopisnoj. Jezikoslovci aktivni u tome dobu, koji se nisu htjeli prikloniti takvoj, nacionalističkoj struji, bili su nerijetko nazivani *komunistima*, *jugonostalgicarima* i *kriptojugoslavenima* (Langston i Peti-Stantić, 2014: 4)

6.4. Povezanost jezičnog i nacionalnog identiteta

Pitanje koje se prirodno nameće prilikom govora o identitetima jest njihovo objašnjenje, odnosno teorijsko utemeljenje samoga pojma. Naime za razumijevanje kompleksnoga pojma *identiteta* potrebno je više od rječničke definicije te, iako su mnogi autori nastojali ponuditi vlastita određenja, bilo nacionalnih, bilo jezičnih identiteta, ona se u mnogočemu razlikuju. Možda je najbolje objašnjenje identiteta ono najjednostavnije, a to je da o identitetu nema govora dok se ne dođe do određenog stupnja ugroženosti (de Benoist, 2014). U tom trenutku identitet pojedinca ili skupine više nije stabilan te se on počinje propitkivati, a potom i (pre)naglašavati. Nadalje, kao što je već navedeno, velik dio ideje o nacionalnome identitetu proizlazi iz romantizma, koji se, pogotovo u

Hrvatskoj i ostalim slavenskim zemljama, povezuje s formiranjem nacija. Dok su književnici u Velikoj Britaniji, SAD-u ili Francuskoj pisali o jedinstvu prirode i čovjeka, osjećajima, smrti i tjeskobi, Hrvati, Poljaci ili Crnogorci budili su narodnu svijest, stvarali djela o panslavizmu i političke alegorije te pozivali na korištenje materinskog jezika. Slavenski narodi, dotad razjedinjeni, u romantizmu su napredovali na brojne načine, što je utjecalo i na hrvatski narodni preporod i posljedična politička previranja.

Kao što je već navedeno, može se primijetiti da je jedan od odlučujućih razloga za raspad SFRJ bio i jezik, koji je neizravno djelovao na nestabilnost nacije. Naime uzburkani jezični identiteti, ne samo naroda čiji jezici počivaju na novoštokavskoj osnovici već i Slovenaca i Makedonaca, doprinijeli su i osjećaju ugroženosti nacionalnih identiteta građana koji su najednom osjećali prijetnju nad svojim identitetom. Dakle zanimljivo je da je odvajajuća funkcija standardnoga jezika, koju je nametala jugoslavenska vlast, bila razlog raspada višenacionalne zajednice SFRJ, a sve zbog izvanjezičnih, sociolingvističkih čimbenika koji su utjecali na identitete naroda u toj zajednici.

7. Policentrični jezici

Za razumijevanje policentričnosti jezika važno je ponajprije razumjeti odnos između jezika i dijalekta, koji je, i dalje, kamen spoticanja među lingvistima. Zbog različitih načina shvaćanja tih lingvističkih pojmova dolazi do različitog poimanja jezikā i njihovih međusobnih odnosa. Czerwiński tako navodi dvije teorije koje su se našle u središtu pozornosti prilikom govora o odnosu jezika i dijalekta. Naime prvu teoriju Czerwiński naziva *lingvističkom*, i ona opisuje dijalekte kao međusobno razumljive, dok jezici nemaju isto svojstvo (Czerwiński, 2009: 21). Dakle u praksi bi to značilo da su hrvatski dijalekti, kao nerijetko međusobno teško razumljivi, zapravo različiti jezici. S druge strane prema ovoj, lingvističkoj teoriji, hrvatski, srpski, bosanski/bošnjački i crnogorski bili bi jedan jezik. Već iz konkretizacije ove teorije vidljivo je da se ona ne može apsolutno primijeniti.

Naime kada se govori o jeziku kao organskom sustavu, onda je doista riječ o jednome jeziku, no kada se promatra kao sociolingvistička činjenica, onda se govori o četirima različitim jezicima. Drugu se teoriju može nazvati *sociolingvističkom* jer u obzir uzima i izvanjezične, odnosno sociolingvističke faktore. Ona pretpostavlja da su jezični standardi „rezultat normativističkih procesa u osnovi kojih stoji ideološka, to jest kulturna, politička i ekonomska unifikacija društva u zajednice koje zovemo nacijama“ (Czerwiński, 2009: 22), što ide u prilog tvrdnji o četirima jezicima na području četiriju država (Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore).

S druge strane, lingvisti tvrde da je policentričnost jezika *de facto* stvar jednadžbe u koju se moraju unijeti određene varijable, odnosno kriteriji. Prilikom određivanja policentričnosti jezika u obzir se uzimaju sljedeći sociolingvistički kriteriji:

1. sistemskolingvistički/tipološki kriterij (istraživanje omjera podudarnosti idioma koje se promatra)
2. komunikativni kriterij (istraživanje međusobne razumljivosti govornika idioma koji se promatraju)
3. genetski kriterij (istraživanje dijalekatske osnovnice standarda idioma koji se promatraju) (Kordić, 2010: 97)

Međutim ono što razlikuje narode proizašle iz SFRJ od engleskog ili njemačkog standardnog policentričnog jezika svakako je jezična politika te odnos jezičnog i nacionalnog identiteta. Engleska govorna područja proizašla su iz Velike Britanije kao snažne kolonizacijske sile. Naime Velika Britanija svojevremeno je vladala velikim dijelom Afrike, Azije, Kanadom, dijelom današnjeg SAD-a te Australijom, a trgovinom i vladavinom neminovno je nametnula i jezik. Danas se varijeteti engleskog jezika govore diljem svijeta, a engleski je i službeni jezik u brojnim bivšim kolonijama. Pritom je važno spomenuti Indiju, Australiju, Južnoafričku Republiku, SAD i Kanadu kao zemlje

koje danas koriste različite varijante engleskoga jezika i na koje se primarno misli kada se govori o policentričnom standardnom jeziku. Slična situacija vidljiva je i u Njemačkoj, Austriji te dijelu Švicarske, u kojima je službeni jezik tzv. *Hochdeutsch*, odnosno standardni njemački jezik. Također, jedan od razloga za poimanje hrvatsko-srpskog, odnosno srpsko-hrvatskog jezika kao jednog, policentričnog standardnog jezika jest i međusobna razumljivost. Dakako, apsurdno bi bilo prevoditi filmove sa srpskog na hrvatski i obratno te je takav pokušaj doveo do izrazito negativnih reakcija publike, ali i struke (Žanić, 2007: 18).

Jezikoslovci koji se oslanjaju na međusobnu razumljivost kao razlog zbog kojega bi hrvatsko-srpski, odnosno srpsko-hrvatski trebao biti jedan policentričan jezik često povlače paralelu s engleskom i njemačkom jezičnom situacijom. O međusobnoj razumljivosti bit će više govora u nastavku rada. Naime i jedan i drugi službeni su jezici više naroda, no pritom se u obzir ne uzimaju kulturne, političke, nacionalne, a naposljetku i vjerske razlike koje su prisutne na području država bivše Jugoslavije. Uzevši za primjer Njemačku, Austriju te dio Švicarske u kojemu se govori njemačkim jezikom, izvjesno je da su ti narodi kulturno, vjerski, ali i politički bliski. Za engleski jezik situacija je nešto drugačija jer su Britanci imali odnos kolonizator – kolonizirani s državama u kojima je engleski danas službeni jezik. Neki se od tih naroda razlikuju svojom vjeroispoviješću i rasnom pripadnošću, no unatoč tome engleski je jezik u njima opstao kao (jedan od) službenih jezika. Problematika s engleskim jezikom je i njegova proširenost i status globalnog jezika, što dovodi i do disipacije homogenog nacionalnog i jezičnog identiteta. Danas je engleski jezik *de facto lingua franca*, a njegova je rasprostranjenost tolika da je velik broj izvornih engleskih govornika isključivo jednojezično jer naprosto nemaju potrebu poznavati strane jezike.

7.1. Hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski kao policentričan jezik

Ukoliko se u obzir uzmu prethodno navedeni sociolingvistički kriteriji za određivanje policentričnosti jezika, moći će se doći do nekoliko zaključaka o mogućnostima postojanja policentričnoga standardnog jezika u hrvatskom kontekstu. Naime, prema genetskom kriteriju, dakako, nema sumnje u jedinstvo tih četiriju jezika. Temeljeni na novoštokavskoj osnovici, hrvatski, srpski, bosanski/bošnjački i crnogorski jezik ne mogu se rodoslovno razlikovati jer počivaju na istoj osnovici. Stoga se navedeni jezici ne mogu razlikovati u broju padeža ili u glagolskim oblicima (Pranjković, 2008: 60) što trenutno pridonosi potvrđivanju jednoga od triju sociolingvističkih kriterija.

Također, kao što je već navedeno, srpski jezik imao je mnogo kraću povijest standardizacije od hrvatskog, a isto vrijedi i za crnogorski te za bosanski/bošnjački jezik. Dakle navedena četiri jezika imala su potpuno drugačije standardizacijske putove koji potom razdvajaju i mogućnost apsolutne jednakosti jezika. Naime, poznato je da u Hrvatskoj proces standardizacije jezika počinje još od 16. stoljeća kada je napisan prvi rječnik (1595. godine), a potom i gramatika (1604. godine), a o pravoj se standardizaciji jezika može govoriti u 19. stoljeću. S druge strane u Srbiji taj proces krenuo tek u 19. stoljeću reformom Vuka Karadžića te se može reći da je, u odnosu na standardizacijski proces u Hrvatskoj, standardizacija srpskog jezika bila veoma nagla. Drugim riječima, proces standardizacije u Hrvatskoj bio je evolucijskog tipa, dok je u Srbiji bio revolucijskog tipa (Pranjković, 2008: 61).

Također, važno je napomenuti i različite (jezične) utjecaje na jezike proizašle iz SFRJ. Naime, Srbija i Crna Gora do 2006. su godine i proglašenja neovisnosti Crne Gore bile usko povezane. Važno je napomenuti da njihove bliske veze nisu proizašle samo iz suživota u jednoj republici, već i zbog zajedničkih utjecaja koje su primale. Prvenstveno se tu govori o ruskome jezičnom, kulturnom i vjerskom utjecaju koji je povezan sa zajedničkom grkokatoličkom vjerskom

tradicijom. Važno je spomenuti i ćirilčno pismo, koje je svojstveno istoku, spram zapadne latinice, koja je bila jedina službena u Sloveniji i Hrvatskoj. Nadalje Turci, odnosno Osmanlije ostvarili su velik utjecaj na prvenstveno Bosnu i Hercegovinu, a potom i na Srbiju te Crnu Goru. Danas je njihov utjecaj vidljiv ne samo u vjerskoj pripadnosti Bošnjaka već i u velikom broju leksema koji su zadržani u Bosni i Hercegovini, ali i u Srbiji i Crnoj Gori te, manjim dijelom, u Hrvatskoj. Što se tiče Hrvatske, najviše utjecaja izvršila je Austro-Ugarska Monarhija, što se ponajprije vidi u posuđenicama iz njemačkog i mađarskog jezika uz talijanizme u priobalnoj zoni.

Naposljetku Vuk Karadžić je svoja djela prevodio te je izdavao narodne pjesme, no nije autor nijednog književnog djela, a gramatika hrvatskog vukovca Tome Maretića temeljila se upravo na njegovu književnom jeziku. Stoga jezična osnova koju je Maretić koristio pri pisanju *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskog jezika* (1899) nije i ne može biti hrvatski književni jezik ili jezik hrvatskih govornika (Moguš, 2009: 186).

8. Teze koje govore u prilog ideji policentričnog standardnog jezika

Jezikoslovci koji hrvatski, bosanski/bošnjački, srpski i crnogorskim jezikom smatraju varijantama jednog policentričnog standardnog jezika nerijetko sociolingvističku i općelingvističku situaciju na tim prostorima gledaju iz potpuno drugačije perspektive. Naime lingvisti koji se najviše zalažu za ideju policentričnog standardnog jezika nerijetko su inozemni jezikoslovci poput, u posljednje vrijeme, Keitha Langstona i Roberta D. Greenberga te Snježane Kordić, vjerojatno jedine hrvatske jezikoslovke koja se zalaže za ideju srpsko-hrvatskog/hrvatsko-srpskog jezika. Takav stav inozemnih lingvista seže još od *Srpskog rječnika* Vuka Stefanovića Karadžića iz 1818. godine, kojemu je renomirani jezikoslovac i utemeljitelj germanistike Jakob Grimm napisao predgovor. U njemu je, između ostalog, napisao i da će srpski jezik naići na otpor „triju vjerskih poglavnika i dvaju svjetovnih“ (Katičić, 2013: 197), pod čime je

mislio da su i hrvatski i bosanski/bošnjački jezik zapravo srpski, kao i to da su narodi koji žive na tim prostorima srpski. Grimm je dodao i da je jedino *Srbin* „gramatički“ ispravan naziv naroda koji žive na tim prostorima, čime je čak trima zajednicama osporio pravo na samoopredjeljenje. Slično se ponašaju i mnogi inozemni lingvisti koji proučavaju BHS jezike jer na jezičnu povijest, i jezik općenito, na ovim prostorima gledaju isključivo lingvistički te procjenjuju kriterije međusobne razumljivosti, genetske sličnosti i ostale, koji malo govore o stvarnoj i problematičnoj sociolingvističkoj situaciji na tim prostorima koja jezik usko veže uz poimanje identiteta, i to prvenstveno nacionalnog.

Kao jedan od osnovnih kriterija za navođenje jedinstva hrvatsko-srpskog/srpsko-hrvatskog jezika naglašava se međusobna razumljivost. Lingvisti koji se zalažu za ideju o jednom policentričnom standardnom jeziku odnos hrvatskog i srpskog smatraju jednakim odnosu između, primjerice, njemačkih dijalekata. Kordić pritom navodi da pri promatranju jezičnih razlika nije dovoljno jednostavno primijetiti da jezične razlike uistinu postoje, već je potrebno procijeniti broj takvih razlika, njihov udio u odnosu na jezične sličnosti te jesu li te razlike sistemski važne (Kordić, 2010: 85). Pri određivanju ovoga kriterija navode se tri stupnja međusobne (ne)razumljivosti. Kordić pritom navodi da se međusobna razumljivost može promatrati u kontekstu triju stupnjeva jezične distance:

1. mala: tipična je za standardne varijetete jednog policentričnog jezika (razlike između varijeteta engleskog jezika, npr. britanskog i kanadskog engleskog)
2. srednja: tipična za Ausbau jezike, odnosno standardne varijetete različitih jezika (razlike između standardnog njemačkog jezika u Njemačkoj i standardnog njemačkog jezika u Luksemburgu)

3. velika: tipična za Abstand jezike, lingvistička udaljenost dovoljna je da se dva jezika mogu smatrati različitim (razlike između jezičnih obitelji, npr. španjolskog i talijanskog) (Kordić, 2010: 101-102)

Prema ovakvoj raspodjeli jasno je da su novoštokavski jezični standardi međusobno razumljivi, štoviše, govornici hrvatskog, srpskog, bosanskog/bošnjačkog i crnogorskog jezika razumiju se s lakoćom. Shodno tome njihov stupanj jezične distance je mali, što je specifično za standardne varijetete jednog policentričnog jezika. Međutim važno je kriterij međusobne razumljivosti sagledati i s druge strane. Primjerice, hrvatski su idiomi nerijetko međusobno teško razumljivi ili potpuno nerazumljivi te bi se, vodeći kriterijem međusobne razumljivosti za njih moglo potom reći da ne pripadaju hrvatskome jeziku, što nikako ne može biti točno.

Jezikoslovci koji se zalažu za unitaristički pristup hrvatskome jeziku nerijetko se pozivaju na ideje proizašle iz doba SFRJ i primjere strane prakse. Iz doba SFRJ važno je naglasiti preuzimanje ideja (prvenstveno) srpskog jezičnog unitarizma i nastanka hrvatsko-srpskog/srpsko-hrvatskog jezika. S druge strane, primjeri strane prakse uglavnom se svode na englesku i njemačku jezičnu zajednicu te zanemaruju primjere poput jezika proizašlih iz raspada Čehoslovačke.

8.2. Engleski i njemački policentrični jezici

Razlog za naglašavanje primjera jednog zajedničkog jezika svih govornika engleskog, a potom i španjolskog jezika jest govorenje u prilog tezi o policentričnom jeziku na području zemalja proizašlih iz Jugoslavije. Naime već spomenuti engleski jezik govori se diljem svijeta u nekoliko varijanata: britanskoj, irskoj, sjevernoameričkoj, kanadskoj, južnoafričkoj, australskoj i indijskoj, koje se razlikuju prvenstveno na području leksika (AmE *sweater* spram BrE/InE *jumper*), pravopisa (AmE *color* spram BrE *colour*), morfologije (AmE *learned* spram BrE *learnt*), sintakse (AmE *Do you have?* spram BrE *Have you*

got?) te prozodije (razlike među svim varijantama) (Kordić, 2010: 88), (Crystal, 2003: 150). Lingvisti zagovornici ideje hrvatskog kao pluricentričnog jezika poistovjećuju hrvatsku jezičnu situaciju s engleskom uzimajući u obzir obostranu razumljivost. Naime Hrvati i Srbi se međusobno razumiju toliko da prijevodi s jednog jezika na drugi nisu potrebni, kao ni tumačenje na sudu.

Što se tiče njemačkog jezika, on je danas, osim u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj, jedan od službenih jezika i u Luksemburgu, Belgiji i Lihtenštajnu (Clyne, 1991: 117), no kao jezične varijante njemačkog jezika prepoznaju se samo tzv. *Hochdeutsch*, švicarski njemački i austrijski njemački. Status jezika i povezanost jezičnog i nacionalnog identiteta u Austriji kamen je spoticanja već dugi niz godina. Dugo su postojale pro-austrijske i pan-njemačke struje koje su se redom zalagale za samostalnost i jedinstvo austrijske nacije te zajedništvo s Nijemcima. Međutim upravo je duga povijest Švicarske i Austrije spram dominantne Njemačke pridonijela tome da njemački jezik bude tretiran kao policentričan u tim zemljama. Razlike između standardnih jezika tih zemalja događaju se slične su onima u engleskome jeziku. Naime, ono što ponajprije razlikuje varijante ovog jezika jest leksik koji može uvelike varirati među svim varijantama njemačkog jezika (DE *der Pilz* spram AT *der Schamm*), pravopisa (nepostojanje grafema *ß* u švicarskom standardnom njemačkom jeziku), morfologija (DE *haben gelegt* spram AT *sein gelegt*), sintakse (red riječi u zavisnim rečenicama), prozodije (npr. izgovor dočelnog *-ig: ruhig* varira u svim standardnim varijantama njemačkog jezika) (Clyne, 1991: 126-127)

Lingvisti koji se zalažu za ideju jednog policentričnog jezika na području republika bivše SFRJ, nerijetko se pozivaju upravo na navedene jezike i razlike među njima koje su, tvrde, veće nego između jezika koji se govore u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori. Kao argument za svoju tezu Kordić navodi izgovorne razlike koje se na našem području temelje na refleksu jata te to posljedično čini razliku u pravopisu. Između varijanata njemačkog jezika,

fonološke su razlike još i veće, navodi ona, no ondje se ne zapisuju u pravopisu, a kada bi se zapisivale, došlo bi do još veće razlike u jeziku koja bi bila daleko više naglašena od one na našem području (Kordić, 2010: 83). Prema lingvistima zagovornicima ideje o policentričnom jeziku, razlike između varijanata, dakle, ne isključuju postojanje jednog zajedničkog jezika (Kordić, 2010: 86)

8.3. Ostale ideje

Osim međusobne razumljivosti kao jedna od teza koja govori u prilog policentričnom jeziku u državama koje su nastale na području bivše SFRJ navodi se i razvitak jezika, napose srpskog i hrvatskog. Odvojeni sociološki i kulturni razvoj ovih dvaju naroda često se navodi kao jedan od razloga za zasebne standardne jezike, no jezikoslovci skloniji ujedinjujućoj funkciji standardnog jezika navode da su sličan primjer imale i hindska i urdska varijanta hindustanhske jezika te je on danas policentričan jezik (Kordić, 2010: 93). Također, posvemašnja politizacija jezika, navodi Kordić, također je jedan od razloga za poimanje standardnih jezika u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori različitim jezicima. Već spomenuti purizam i nacionalizam svakako su razlozi za razdvajanje standardnih jezika. Nadalje, (ne)ravnopravnost jezika također je jedan od problema koji se javljaju pri razmatranju ideje o usvajanju policentričnog standardnog jezika. Naime situacija s hrvatsko-srpskim/srpsko-hrvatskim jezikom pokazala je do koje mjere može postojati (insitucionalizirana) neravnopravnost među jezicima. Već spomenuta nametanja jezika događala su se u zajedničkoj državi te se postavlja pitanje sličnog ishoda i pri implementaciji ideje o policentričnom jeziku. Kordić na takve navode odgovara da su varijante ravnopravne, no ne i jednako prestižne, a prestiž se određuje brojem govornika i ekonomskom snagom zajednice (Kordić, 2010: 96) nakon čega se postavlja pitanje opstojnosti takve situacije na području Hrvatske, BiH, Srbije i Crne Gore.

9. Zaključak

U ovome radu ukratko su se prikazali standardizacijski procesi i sociolingvistička situacija zemalja proizašlih iz raspada SFRJ – Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine te Crne Gore. Pritom je bilo govora i o povijesti jezika, ali i o suvremenim sociolingvističkim previranjima u tim zemljama. Potom je bilo govora o jezičnoj politici u Jugoslaviji, koja je izravno utjecala na poimanje jezika u tome dobu. U vezi s time spomenuta su i dva najvažnija dokumenta iz toga doba: *Novosadski dogovor* i *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*. Ova su dva dokumenta, svaki na svoj način, obilježila drugu polovicu 20. stoljeća te su bili popraćeni otporima s raznih strana. *Novosadski dogovor* postavio je temelje zajedničkom jeziku u Jugoslaviji, srpsko-hrvatsko/hrvatsko-srpskom te je jamčio njihovu ravnopravnost, što se u praksi pokazalo netočnim, zbog čega se pokazala potreba za proglasom poput *Deklaracije*. *Deklaracija* je uzrokovala brojne nesuglasice te su njezine posljedice bile javne defamacije i izbacivanja potpisnika iz političkih stranaka, koji su mahom bili hrvatski uglednici iz svijeta književnosti i jezikoslovlja. Jedan od njih bio je i Miroslav Krleža, koji svoj potpis nije htio povući niti pod najvećim političkim prijetnjama. Može se stoga zaključiti da je to bilo izrazito nemirno doba, no *Deklaracija* se pokazala iznimno potrebnom jer je postavila temelje za daljnje otpore nametnutome srpsko-hrvatskom/hrvatsko-srpskom jeziku. Iz svega navedenog može se zaključiti da je pitanje naziva jezika uglavnom pitanje izvanjezičnih okolnosti, a najčešće politike.

Uz standardizacijske procese i razvoj jezika četiriju navedenih država nameće se i postjugoslavensko pitanje. Drugim riječima, postavlja se pitanje o tome što se postiglo raspadom Jugoslavije. U tom kontekstu, ponajprije je spomenuti jezični purizam kao proizvod rastućeg nacionalizma u svim zemljama proizašlim iz SFRJ, koji se razvio kao posljedica nepovoljnih međunarodnih odnosa. S time su usko vezane i odvajajuća i ujedinjujuća funkcija standardnog

jezika, odnosno jezični separatizam i unitarizam, koji je sagledan u kontekstu razvoja jezika pod okriljem SFRJ.

Naposljetku bilo je govora o identitetu – jezičnom i nacionalnom te o njihovoj povezanosti. Na više mjesta u ovome radu ukazano je na njihovu povezanost, što se veoma jednostavno može vidjeti na primjerima navedenih jezika. U skladu s time postavlja se i pitanje policentričnosti standardnoga jezika, koje je djelomično također povezano s identitetom te je bilo riječi i o sličnim situacijama u inozemstvu, odnosno o engleskom i njemačkom policentričnom jeziku koji se često uspoređuju s hrvatskom (socio)lingvističkom situacijom. Nadalje jezici s novoštokavskom osnovicom nastali raspadom Jugoslavije svakako strukturalno i genetski pripadaju jednom jeziku, no razdvaja ih sociolingvistički, odnosno vrijednosni pogled na jezik koji velik broj inozemnih lingvista (uz S. Kordić) negira, a ipak je imao odlučujuću ulogu u raspadu SFRJ i srpsko-hrvatskog/hrvatsko-srpskog jezika. Upravo je taj sociolingvistički, vrijednosni kriterij usko povezan s identitetom jer je izvjesno da, iako se govornici dvaju geografskih udaljenih hrvatskih idioma međusobno teško razumiju, oni su i dalje govornici jednoga standardnog jezika. S druge se strane ovaj kriterij može primijeniti i na međusobnu razumljivost jezika s novoštokavskom osnovicom koja je zaista visoka, no ove jezike i narode razdvajaju kulturni, povijesni, konfesionalni i drugi identiteti zbog čega se te jezike ne može i ne smije smatrati istima. Naposljetku, neotuđivo je pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva svojim imenom, a takvo što, iako se čini banalno, Hrvatima, Srbima, Crnogorcima i Bosancima/Bošnjacima može stvoriti dugo željeno bratstvo i jedinstvo kakvo se nije moglo postići nikakvim politički motiviranim unitarističkim težnjama.

Sažetak

Language and national identities in countries created by disintegration of SFRY

Nepresušno vrelo jezikoslovnih sporenja pitanje je policentričnog standardnog jezika na području zemalja bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Hrvatski, srpski, bosanski/bošnjački i crnogorski jezik proizašli su iz umjetno stvorenog jezičnopolitičkog termina hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski jezik, a u ovome radu sagledana je njihova kratka povijest i sociolingvistički kontekst. Jugoslavensko doba formiralo je velik broj jezičnih ideja dokumentima poput *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* i *Novosadskog dogovora* koji su neizostavni dio (hrvatske) jezične povijesti, a potonji je usko vezan i uz ideju o policentričnim jezicima. O policentričnim se jezicima ne može govoriti izvan sociolingvističkog konteksta pri čemu su ključni pojmovi jezičnog i nacionalnog identiteta. Ti čimbenici olakšavaju razumijevanje trenutačne (socio)lingvističke situacije na području zemalja bivše SFRJ, ali i jezične politike koja je prethodila standardnim jezicima kakve danas poznajemo.

Ključne riječi: sociolingvistika, policentrični jezici, identitet, SFRJ, jezična politika, hrvatsko-srpski jezik

Literatura

Anić, V. (2009) *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Badurina, L. (2015) Standardizacija ili restandardizacija hrvatskoga jezika u 90 im godinama 20. stoljeća. U: T. Pišković; T. Vuković, ur. *Jezične, kulturne i književne politike, Zbornik radova 43. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, str. 57-79.

Baotić, J. (2005) Književnojezička politika 1970-1990 – borba za zajedništvo i ravnopravnost. U: S. Mønnesland, ur. *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, str. 435-479.

Bobinac, M. (2012) *Uvod u romantizam*. Zagreb: Leykam international.

Clyne, M. (1991) *Pluricentric Languages - Different Norms in Different Nations*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Crystal, D. (2003) *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Czerwiński, M. (2009) Jezik – izvor nacionalne i državne homogenizacije: izabrani prilozi. U: L. Badurina, I. Pranjković i J. Silić, ur. *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput, str. 11-27.

de Benoist, A. (2014) Što je to identitet? *Vijenac*, XXII(526).

Katičić, R. (2013) *Hrvatski jezik*. Zagreb: Školska knjiga.

Katnić-Bakaršić, M. (2013) Bosanskohercegovačka sociolingvistička previranja. U: V. Požgaj-Hadžić, ur. *Jezik između lingvistike i politike*. Beograd: Biblioteka XX vek, str. 113-133.

Kordić, S. (2010) *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.

Kovačec, A. (2017) Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga jezika u povijesnom kontekstu. *Hrvatska revija*, I.

Lakić, I. (2013) Jezička slika Crne Gore. U: V. Požgaj-Hadžić, ur. *Jezik između lingvistike i politike*. Beograd: Biblioteka XX vek, str. 133-159.

Langston, K. i Peti-Stantić, A. (2014) *Language Planning and National Identity in Croatia*. UK: Palgrave Macmillan.

Mićanović, K. (2004) Standardni jezik i razgraničavanje jezika. *Fluminensia*, 16(1-2), str. 95-104.

Mićanović, K. (2017) Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. *Vijenac*, XXV(601).

Moguš, M. (2009) *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Mønnesland, S. (2005) Od zajedničkog standarda do trostandardne situacije. U: S. Mønnesland, ur. *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, str. 481-525.

Nehring, G-D. (2005) Razvoj standardnog jezika za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. U: S. Mønnesland, ur. *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, str. 303-321.

Ockzowa, B. (2010) *Hrvati i njihov jezik : iz povijesti kodificiranja književnojezične norme*. Zagreb: Školska knjiga.

Okuka, M. (2009) Srpski jezik danas: sociolingvistički status. U: L. Badurina, I. Pranjković i J. Silić, ur. *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput, str. 215- 233.

Pavličević, D. (2007) *Povijest Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić.

Požgaj Hadži, V., Balažić Bulc, T. i Miheljak, V. (2013) Srpskohrvatski jezik iz slovenske perspektive. U: V. Požgaj-Hadžić, ur. *Jezik između lingvistike i politike*, str. 37-65.

Pranjaković, I. (2008) *Sučeljavanja*. Zagreb: Disput.

Samardžija, M. (1993) *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Sekulić, D. (2010) Pojam identiteta. *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, str. 15-47.

Šipka, M. (2005) Standardni jezik i jezička politika u Bosni i Hercegovini 1918-1970. U: S. Mønnesland, ur. *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, str. 407-435.

Škiljan, D. (2002) *Govor nacije : Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden Marketing.

Tafra, B. i Košutar, P. (2012) Nova periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga jezika. *Filologija*, 57, str. 185-204.

Turk, M., 1997. Jezični purizam. *Fluminensia : časopis za filološka istraživanja*, 8(1-2), str. 63-79.

Vonić, M. i Vujić, P. (2010) Jezična politika u NDH. *Essehist : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, I(1), pp. 46-51.

Žanić, I. (2007) *Hrvatski na uvjetnoj slobodi : Jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Izvori:

Član 131 Ustava SFRJ (1963), dostupno na adresi: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1963.pdf> (pristupljeno: 29. svibnja 2018.)

Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika (1967), dostupno na adresi: <http://www.matica.hr/kolo/314/deklaracija-o-nazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika-20681/> (pristupljeno 25. lipnja 2018.)

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, dostupno na adresi: <http://ihjj.hr/iz-povijesti/novosadski-dogovor/70/> (pristupljeno 11. lipnja 2018.)

Novosadski dogovor (1954), dostupno na adresi <http://ihjj.hr/iz-povijesti/novosadski-dogovor/70/> (pristupljeno: 15. kolovoza 2018.)

Ustav FNRJ (1946), dostupno na adresi: http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html (pristupljeno: 25. lipnja 2018.)

Ustav SFRJ (1974), dostupno na adresi: [https://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_\(1974.\)](https://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_Socijalisti%C4%8Dke_Federativne_Republike_Jugoslavije_(1974.)) (pristupljeno: 20. travnja 2018.)

Zakonska odredba o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za Jezik (1942), dostupno na adresi: https://hr.metapedia.org/wiki/Zakonska_odredba_o_osnivanju_Hrvatskog_drzavnog_ureda_za_Jezik (pristupljeno: 6. svibnja 2018.)